

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Dit is het begin der weeën. Het kwaad in de
vroegste geschriften van het christendom**

Jonge, H.J. de

Citation

Jonge, H. J. de. (2005). Dit is het begin der weeën. Het kwaad in de vroegste geschriften van het christendom. In . Acco, Leuven. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/5235>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/5235>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Des Duivels

Het kwaad in
religieuze en spirituele tradities

Rob Wiche (red.)

Acco Leuven / Voorburg

Eerste druk : 2005

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Brusselsestraat 153, 3000 Leuven (België)

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverij.acco.be

Voor Nederland:

– *Uitlevering*: Centraal Boekhuis bv, Culemborg

– *Correspondentie*: Kemper Conseil, Dr. Beguinlaan 72, 2272 AL Voorburg

Omslagontwerp: Artgrafica

© 2005 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

“Dit is het begin der weeën.”

Het kwaad in de vroegste geschriften van het christendom

Henk Jan de Jonge

In een recente show van cabaretier Freek de Jonge, op 5 september 2004 door de televisie uitgezonden, liet de kunstenaar met een onbeschrijfelijk spektakel op een wand geleidelijk een handgeschreven tekst zichtbaar worden.¹ Hij bracht die tekst ook luid zingend en met veel herhalingen ten gehore. De tekst luidde: “De ganse schepping wacht met reikhalzend verlangen op het openbaar worden van de zonen Gods.” Weinig kijkers zullen beseft hebben dat het hier om een letterlijk citaat ging uit de brief van Paulus aan de christenen in Rome (8:19). Het vervolg van de passage luidt: “Want de schepping is aan de vruchteloosheid onderworpen ... De ganse schepping zucht in al haar delen en is in barensood.” (8:20, 22) Deze passages laten nog goed zien dat het ontstaan van het christendom te begrijpen is als uiting van het verlangen naar een nieuwe, ideale wereld waarin al het kwaad is overwonnen. Het eerste christendom is in de eerste plaats gericht op het komen van die nieuwe wereld. Het bidt: “Uw koninkrijk kome.” Het tracht de oude wereld met haar veelvormige kwaad achter zich te laten. In hetzelfde gebed bidt het ook: “Verlos ons van de Boze”, waarbij onzeker is of in de Griekse tekst de Boze een persoon is of een kracht, het kwaad. Maar hoezeer ook op de toekomst gericht, het christendom heeft over het kwaad dat het achter zich wil laten nog veel te zeggen. We zullen hier enkele vroeg-christelijke auteurs over dit onderwerp beluisteren. We beginnen met een tamelijk laat boek uit het Nieuwe Testament, de Openbaring van Johannes (ca. 114 na Christus).² Daarna gaan we terug in de tijd: we staan kort stil bij het evangelie naar Marcus (70 na Christus) en eindigen met de oudste bewaarde christelijke auteur, Paulus (50-57 na Christus).

Openbaring

In weinig boeken speelt kwaad zo'n prominente rol als in het fascinerende boek Openbaring. Het wemelt van de rampen, moord en doodslag, oorlogen, natuurrampen en epidemieën. Het voornaamste onderwerp van het boek is echter de vervolging en incidentele executie van christenen in westelijk Klein-Azië. Die regio vormde toen een provincie van het Romeinse rijk; ze was Griekstalig en de Griekse cultuur bloeide er. In die streek is Openbaring geschreven, vermoedelijk in Efeze. De christenvervolging daar was het gevolg van de rond 100 na Christus sterk opkomende keizercultus, de verering van de Romeinse keizer als godheid, doorgaans samen met andere goden, zoals Zeus en Roma. Dat de keizercultus meer dan andere vormen van godsdienst een gevaar werd voor de christenen, had een reden. Anders dan andere cultussen was de keizerverering een collectieve, openbare viering van hele steden, waardoor het voor christenen moeilijk was zich onopgemerkt afzijdig te houden. Op de feestdagen van de keizercultus waren er processies, offers, spelen, maaltijden en andere publieke festiviteiten voor de hele bevolking van een stad. Wie niet meedeed, werd er al gauw van verdacht de bescherming van de stad door de goden op het spel te zetten en de stad in gevaar te brengen. Zulke mensen werden beschouwd als profiteurs en parasieten: ze profiteerden wel van de vrede en voorspoed die de goden schonken, maar deden niets om de goden gunstig te stemmen. Tegen zulke mensen richtten zich argwaan en ergernis, sociale discriminatie, dreiging en vervolging. Christenen die niet aan de keizercultus deelnamen, konden gemakkelijk het slachtoffer worden van vervolging.

Het boek Openbaring heeft tot doel vervolgde christenen een hart onder de riem te steken, hen te bemoedigen. Die bemoediging biedt het boek op twee manieren, die verder uitvoeriger besproken zullen worden, maar hier reeds kort zullen worden aangeduid. Ten eerste bemoedigt Openbaring de geadresseerden, christenen in een aantal steden in westelijk Klein-Azië, door te zeggen: wat jullie ook aan narigheid, rampen en ongeluk overkomt, de loop van de geschiedenis is niettemin onder controle. De loop der dingen lijkt een speelbal van willekeur en chaos, maar in werkelijkheid verloopt de geschiedenis geheel volgens plan, het plan van God. De geschiedenis loopt niet uit de hand, ze is niet op hol geslagen, maar wordt volgens plan afgewikkeld. De tweede manier waarop Openbaring de vervolgde christenen van Klein-Azië bemoedigt, is door te zeggen dat er spoedig een einde aan de

geschiedenis komt, en daarmee aan alle ellende. Zoveel over het doel van het boek Openbaring.

Kijken we nu naar de inhoud van Openbaring. Dit boek bestaat hoofdzakelijk uit de beschrijving van een lange reeks visioenen. De auteur zegt die visioenen te hebben gehad op één dag op Patmos, een eiland voor de kust van Klein-Azië, waarheen hij als christen verbannen was. Men doet er waarschijnlijk het best aan de mededeling dat de auteur op Patmos verbleef en daar visioenen kreeg, als de literaire fictie op te vatten die gebruikelijk is in de raamvertelling van oude joodse en christelijke apocalypsen.

Het behoort eveneens tot de fictie en de kenmerken van het literaire genre apocalyps dat de auteur zegt dat de door hem opgetekende visioenen betrekking hebben op de naaste toekomst, of zoals onze auteur het zegt, op “wat weldra moet geschieden” (1:1). In werkelijkheid beschrijven de visioenen voor het grootste deel gebeurtenissen die voorbij zijn of die de auteur en zijn publiek reeds meemaken, en die dus al werkelijkheid zijn op het moment dat de visioenen neergeschreven en gelezen worden. Pas vanaf het laatste derde deel van het boek, vanaf hoofdstuk 14, worden er visioenen verteld die betrekking hebben op gebeurtenissen die nog niet hebben plaatsgehad en die voor de auteur nog in de toekomst liggen.

Deze literaire methode van de apocalypticus dient er onder meer toe de lezers en hoorders in het eerste deel van zijn werk, waarin visioenen over reeds gebeurde feiten worden beschreven, ervan te overtuigen dat de auteur betrouwbare voorzeggingen doet. De lezers zullen vervolgens ook vertrouwen hechten aan de visioenen die betrekking hebben op de toekomst. We kennen deze literaire methode ook uit andere apocalypsen, zoals het boek Daniël (165 voor Chr.) en de ‘Hemelvaart van Mozes’ (10 na Chr.).

Verder worden in de eerste helft van een apocalyps allerlei rampen voorgezegd die zo algemeen voorkomen dat iedereen ze altijd kan voorspellen zonder het gevaar te lopen dat de voorzegging niet uitkomt, zoals aardbevingen en zware hagelbuien. De lezer die hierover leest, zal gemakkelijk kunnen zeggen: ja, dat klopt, dat is pas nog gebeurd; die ramp heeft zich inderdaad onlangs voorgedaan.³

Het eerste deel van het boek Openbaring beschrijft dus visioenen van rampen die ten dele al geschied waren, voor een ander deel behoren tot de categorie algemeen voorkomende rampen. Voor beide categorieën rampen geldt dat de auteur ze kon aankondigen zonder het gevaar te lopen dat die rampen geen werkelijkheid zouden worden.

Tot de reeds gebeurde rampen die de auteur in visioenen voorzegt, behoren de militaire bezetting van Klein-Azië door Rome vanuit het westen (13:1-10) en de daarmee samenhangende opkomst van de keizercultus, gepropageerd en georganiseerd door de elites en besturen van de Griekse steden in Klein-Azië (13:11-18). Die twee historische ontwikkelingen zijn voor de auteur manifestaties van gruwelijk kwaad, omdat ze de vervolging en liquidatie van christenen tot gevolg hebben.

Ook de vervolging en executie van christenen wordt in visioenen 'voorspeld' (hoofdstukken 11 en 12). Maar we weten van de auteur zelf dat deze vervolging al plaats had toen hij zijn pen nog op het papier moest zetten (1:9). Hij voorzegt hier dus een ramp die wanneer hij schrijft al plaats heeft gehad en nog steeds plaats heeft. Zo'n voorzeggings gebaseerd op wat al gebeurd is, heet een *vaticinium ex eventu* (profetie geformuleerd op grond van iets dat al voorgevallen is).

Tot de rampen die nu eenmaal telkens weer plaats hebben (sommige hiervan vooral in Klein-Azië) en die elke auteur van een apocalyps altijd kan voorspellen zonder het gevaar dat zijn voorspellingen niet uitkomen, behoren: oorlogen, voedselschaarste, hongersnood, pest, aardbevingen, zonsverduisteringen, hagel, bliksem en plagen van ongedierte. Ook de auteur van Openbaring kondigt zijn publiek deze rampen op ruime schaal aan, zonder het risico te lopen dat ze niet zullen plaatsvinden.

Zoals gezegd gaat de auteur pas in het laatste derde deel van het boek, vanaf hoofdstuk 14, over tot het beschrijven van visioenen die de toekomst betreffen. Speciaal wordt de totale vernietiging van Rome en zijn verdwijning van de aardbodem aangekondigd (hoofdstuk 18). De stad zal getroffen worden door dood, rouw en hongersnood. In één uur zal Romes rijkdom verwoest worden (15:16, 19). De stad zal nooit meer teruggevonden worden. Blijkbaar wist de auteur de toekomst niet zo betrouwbaar te voorspellen als de gebeurtenissen die, toen hij schreef, al achter de rug waren of al plaats hadden.

Na de voorzeggings van de ondergang van Rome worden de laatste fasen van de wereldgeschiedenis aangekondigd:

- de verschijning of wederkomst van Christus (19:11-16);
- de laatste strijd tegen Rome en de keizercultus met zijn aanhang;
- het duizendjarige rijk: een periode waarin de christelijke martelaren als beloning voor hun lijden worden opgewekt en in vreugde en vrede met Christus regeren;
- het laatste oordeel;

- de nieuwe hemel en de nieuwe aarde: de nieuwe, onvergankelijke eeuw van heerlijkheid.

Om te begrijpen hoe de auteur van Openbaring het kwaad in de wereld ziet en welke houding hij ertegenover aanneemt, moet men zich eerst de vraag stellen hoe de auteur eigenlijk wilde dat zijn boek gelezen en begrepen werd. Een antieke apocalyps, zoals er in de joodse literatuur van de Grieks-Romeinse tijd vele voorkomen, vergde van de lezers een bepaalde methode van interpreteren, een methode waarmee ze door de praktijk vertrouwd waren, maar die wij ons opnieuw bewust moeten worden.

Om een apocalyps correct te begrijpen moet men goed onderscheiden tussen twee reeksen gegevens: ten eerste de reeks literaire beelden waaruit het boek bestaat, ten tweede de gebeurtenissen die zich afspeelen in de realiteit achter het boek en rond de auteur. De eerste reeks gegevens bestaat uit de serie literaire visioenen die de auteur zijn lezers aanbiedt. Zij vormen (zogenaamd) de literaire verbeelding van de toekomst, die echter voor een groot deel al voorbij is wanneer de auteur schrijft. Deze eerste reeks gegevens is dus: het boek met zijn talrijke, literair vormgegeven beelden van rampen en ellende, af en toe ook van verheugende gebeurtenissen.

De tweede reeks gegevens is de serie historische gebeurtenissen waarvan de auteur en zijn publiek getuige zijn in de contemporaine geschiedenis, gebeurtenissen die zij waarnemen in de concrete historische realiteit rondom hem, en buiten het boek.

De bedoeling nu van een apocalyptisch boek of van een apocalyptische passage in een boek is dat de lezers van het boek de gebeurtenissen in de hem omringende realiteit (de tweede reeks gegevens) gaan interpreteren aan de hand van wat ze als lezer vernemen uit het boek in kwestie (de eerste reeks gegevens). Zij moeten de geschiedenis die ze meemaken, gaan interpreteren in het licht van de literaire gegevens uit het boek. De auteur die een apocalyps schreef, ging ervan uit dat zijn publiek voldoende routine had in het interpreteren van apocalypsen om zijn boek goed te begrijpen en er vooral de geschiedenis van zijn tijd mee te leren begrijpen.

Als de lezers uit het boek vernemen dat er een oorlog, of hongersnood, of een pestepidemie, of een aardbeving zal plaatshebben, en er heeft in hun tijd inderdaad één of meer van de genoemde rampen plaats (waarop de kans altijd zeer groot is), dan moeten de lezers concluderen: die rampen zijn voorzien in het plan van God, anders konden ze niet al aangekondigd staan in deze of gene apocalyps. Dat er zo'n door God uitgezet plan bestaat,

blijkt alleen al uit de overeenstemming van de historische gebeurtenissen met de reeks verbeeldingen, de visioenen, in het boek. Die visioenen (die de auteur claimt al enige tijd geleden gezien te hebben) hadden nooit zo met de werkelijkheid kunnen overeenstemmen indien de visioenen niet een bestaand, door God ontworpen en vastgesteld scenario van komende gebeurtenissen hadden weerspiegeld.

Van de constatering dat de geschiedenis opvallend overeenkomt met het vooraf door God vastgestelde scenario, gaat voor de lezer een grote geruststelling uit. Want opeens realiseert de lezer zich dat de geschiedenis nóg zo rampzalig mag zijn, ze is niet uit de hand gelopen. De catastrofes en het kwaad in de wereld mogen vreselijk en haast onverdraaglijk zijn, de geschiedenis voltrekt zich toch slechts volgens het stramien dat blijkens Openbaring door God tevoren is bepaald. Opeens beseft de lezer dat de geschiedenis die hij of zij beleeft, niet op hol geslagen is. De geschiedenis is geen speelbal van blinde willekeur. Ze is geen complete chaos, al lijkt dat wel het geval te zijn. Alle kwaad en rampen die de lezer overspoelen, ook vervolgingen en executies, nemen niet weg dat de geschiedenis voortgaat te verlopen volgens het door God bepaalde plan.

Maar het boek bemoedigt ook nog op een andere manier. Namelijk door de lezer te laten begrijpen dat het plan van God dat in de geschiedenis afgewikkeld wordt, spoedig uitloopt op het einde van de bestaande wereld. De oude wereld met al haar kwaad en rampspoed zal volgens de visioenen die worden weergegeven in het boek, weldra ten einde lopen. Weldra zal een geheel nieuwe tijd aanbreken, een nieuwe schepping, een nieuwe wereld, waarin zij die God trouw gebleven zijn, louter vrede en vreugde zullen beleven. Dat die, in visioenen aangekondigde, wereld komt, is onbetwifelbaar; ook de eerste helft van de visioenen in Openbaring is immers al uitgekomen in de geschiedenis – daar had de auteur wel voor gezorgd door gebeurtenissen te voorzeggen die óf altijd wel gebeuren, óf al gebeurd waren dan wel aan het gebeuren waren.

De lezers worden zelfs geacht de christenvervolging die ze meemaken te interpreteren als iets gunstigs. Want volgens de auteur wordt de christenvervolging veroorzaakt doordat de draak, of de duivel, die zijn macht in de hemel verloren heeft, nu, ter compensatie van dit verlies, wraak neemt op de christenen op aarde (Openbaring 12). De christenvervolging is dus het bewijs van de val en ondergang van de duivel. De duivel is zijn machtspositie al kwijt en roert zich nu op aarde alleen nog met zijn laatste stuip trekkingen.

Nu de vraag: waar komt het kwaad volgens Openbaring vandaan? En hoe moet men het beoordelen? Op de vraag naar de herkomst of oorzaak van het kwaad gaat Openbaring niet systematisch in. Deze vraag interesseert de auteur niet. Hij is van mening dat het kwaad er in de huidige, aflopende wereld nu eenmaal is, en dat God het inpast in zijn plan voor de geschiedenis.

Verder heeft de auteur in bepaalde gevallen de neiging als oorzaak van het kwaad een bovennatuurlijke, gepersonifieerde macht aan te wijzen. Dat geldt speciaal voor het grootste kwaad dat de auteur ziet: de politieke en militaire macht van Rome, de daarmee verband houdende keizercultus (hoofdstuk 13) en de daaruit weer voortvloeiende christenvervolging (hoofdstuk 12). Deze manifestaties van het kwaad worden door de auteur geïnspireerd geacht door "de grote draak, de oude slang, die genaamd wordt duivel en de satan" (12:9). Hier construeert de auteur een wezen dat is samengesteld uit diverse wezens die in het Oude Testament, en in de joodse literatuur over demonen, worden genoemd.⁴ In het jodendom van de tweede en eerste eeuw voor Christus is nu en dan een zeker dualisme waarneembaar als zou de wereld het strijdtoneel zijn tussen enerzijds God en zijn engelen, anderzijds de duivel en zijn engelen. Hierin is invloed van de oud-Perzische religie merkbaar, het zoroastrisme, waarin de goede en de kwade geest, *Ohrmazd* en *Abreman*, tegenover elkaar werden gesteld.

De Duivel kan binnen de ruimte die het plan van God hem laat, zijn gang gaan totdat God aan het drijven van de Duivel een einde maakt. Dit einde zal komen na het duizendjarige rijk en vóór het laatste oordeel (volgens Openbaring 20:7-10).

Binnen het raam van het plan van God zijn ook nog andere wezens actief om het kwaad in de wereld te doen plaatsvinden. Allerlei dienaren van God, boden en engelen maken dat oorlog, honger, pest, aardbevingen, bliksem en dergelijke op aarde huishouden en de mensen treffen. Daarmee is niet gezegd dat deze wezens de veroorzakers van het kwade zijn. Evenmin is hiermee gezegd dat indirect God voor het kwade verantwoordelijk is.

Men zou kunnen zeggen dat de auteur van Openbaring door de manier waarop hij het kwaad voorstelt als aangesticht door de Duivel en toebedeeld door engelen, een mythologische interpretatie van het kwaad in de wereld geeft. Maar met deze mythologische interpretatie vermijdt hij het werkelijk in te gaan op de vraag naar de oorsprong of oorzaak van het kwaad.

Wat de auteur intussen wél duidelijk maakt, is hoe men het kwaad in de wereld moet beoordelen. Het kwaad kan vreselijk en dodelijk zijn. Ook het

intermenselijke kwaad van oorlogen, vervolgingen en doodslag is gruwelijk, ja zo gruwelijk dat het geïnterpreteerd wordt als het effect van het drijven van de Duivel. Maar het kwaad is volgens Openbaring geen reden tot wanhoop, want het is voorzien in Gods plan en het is dus onder controle. Bovendien woedt het kwaad volgens Openbaring nog slechts een korte tijd. Want binnenkort wordt aan deze wereld, aan Rome en aan de keizercultus een einde gemaakt (hoofdstukken 17-19). Daarna zullen de getrouwen van Christus herleven en in vrede en vreugde met hem verkeren (20:1-6).

Openbaring relateert dus de ernst van het kwaad door het voor te stellen, ten eerste, als door God beheerst, ten tweede, als binnenkort voorbij, en ten derde, als weldra gevolgd door de vreugde van de toekomstige wereld. Openbaring wil laten zien dat er reden tot goede moed is, reden om te volharden.

Marcus

Het evangelie naar Marcus ontstond in of kort na 70, vermoedelijk in Galilea. Hoewel zo'n dertig jaar eerder geschreven dan Openbaring, bevat Marcus passages die een visie op het kwaad in de wereld verraden die sterk overeenkomt met de kijk op het kwaad in Openbaring. Dat komt doordat Marcus net als in Openbaring zijn tijd interpreteert met behulp van een apocalyptische geschied- en wereldbeschouwing. De evangelist laat Jezus in een rede over de eindtijd bijvoorbeeld zeggen:

“Wanneer gij hoort van oorlogen en geruchten van oorlogen, weest dan niet verontrust. Dat moet geschieden, maar het einde is het nog niet. Want volk zal opstaan tegen volk en koninkrijk tegen koninkrijk. Er zullen nu hier, dan daar aardbevingen zijn en er zullen hongersnoden wezen. Dat is het begin der weëën.”

(Marcus 13:7-8)

Het gaat hier over de rampen uit de tijd van de auteur van het evangelie zelf. Met de zinsnede “oorlogen en geruchten van oorlogen” doelt hij op de zeer gewelddadige en bloedige oorlog die Rome van 66 tot 70 in Palestina gevoerd had tegen opstandige joden. Ernstige hongersnoden hadden iets eerder plaats gehad, onder keizer Claudius in de jaren 46 tot 48. Welke visie op het kwaad blijkt uit deze passage?

Het is van belang erop te letten dat de evangelist de passage in de mond van Jezus legt, als had deze laatste deze woorden veertig jaar eerder uitgesproken. De lezers weten dat de aangezegde rampen al werkelijkheid zijn geworden. We hebben hier, net als dikwijls in Openbaring, met een *vaticinium ex eventu* te doen. Maar ook de visie op het kwaad stemt hier sterk overeen met die in Openbaring.

Ten eerste maakt het kwaad deel uit van een plan van God dat stap voor stap ten uitvoer wordt gelegd. Dat blijkt voor de lezers uit de overeenstemming tussen de inhoud van de voorzeggings, zogenaamd van veertig jaar geleden, en de vervulling in de geschiedenis. Het blijkt ook uit de woorden “dat moet geschieden” (13:7). Maar als het kwaad geschiedt volgens een plan, dan is de geschiedenis blijkbaar niet uit de hand gelopen. Er is dus geen reden om de moed op te geven.

Ten tweede wordt de eigen tijd beleefd als een periode van veel ellende, maar ook als een tijd van overgang naar de nieuwe, ideale tijd. Dat blijkt uit de mededeling “Het einde is het nog niet”: het einde is blijkbaar wel aanstaande, maar minder nabij dan sommigen denken. Het blijkt ook uit de woorden “Dat is het begin der weeën”. Door de ellende van de eigen tijd als barensweeën te interpreteren geeft de auteur te kennen dat een nieuwe, gelukkigere tijd op aanbreken staat.

Het kwaad wordt hier dus gezien als voorbijgaand, als deel van de overgang naar de nieuwe eeuw, als spoedig ten einde, dus als beperkt van duur, en vooral als onder controle. Deze visie op het kwaad heeft tot doel de lezers te bemoedigen. De evangelist laat dit Jezus ook uitdrukkelijk zeggen: “Wanneer gij hoort van oorlogen en geruchten van oorlogen, weest dan niet verontrust” (13:7).

Paulus

Met Paulus gaan we nog zo’n twee decennia verder terug in de tijd. We kennen zijn ideeën uit zeven brieven die dateren uit de jaren 50-57 na Christus en die later deel zijn geworden van het Nieuwe Testament.⁵

Wie Paulus wil begrijpen, moet zich vooraf realiseren dat in Paulus’ denken de mens nooit gezien wordt als de mens op zichzelf, maar altijd als de mens voor het aangezicht van God. Omgekeerd is God ook altijd God in verhouding tot zijn schepselen, de mensen. Over God spreekt Paulus nooit

als over een objectieve, kosmische entiteit, maar altijd als over de God die met mensen te maken heeft.

Dat komt doordat God primair beschouwd wordt als schepper van het al, dus ook als schepper van de mensen, als bron van alle leven, en van de levens van alle mensen. Als schepper heeft God recht op de erkenning van de kant van zijn schepselen. De correcte verhouding tussen schepselen en schepper is dat de mensen God spontaan eerbied en gehoorzaamheid betonen. Volgens Paulus is het enige juiste leven, het leven zoals God het wil, een leven in eerbied voor en overgave aan God. God heeft het leven geschapen; wil men het echte leven behouden, dan moet men het op een in Gods oog correcte manier vormgeven en zich, ethisch en existentieel, toevertrouwen aan Gods wil.

Nu is Paulus van mening dat alle mensen, zonder uitzondering, gefaald hebben in hun zelfovergave aan God. Ze hebben allen andere keuzes gemaakt dan in overeenstemming met Gods wil. Ze doen allen kwaad, of, zoals Paulus het zegt: alle mensen zijn zonder uitzondering zondaren. "Niemand is rechtvaardig, ook niet één" en "allen hebben gezondigd" (Romeinen 3:10 en 23).

Weliswaar kan elke mens God kennen en hem als schepper en Heer van het leven erkennen, dienen en gehoorzamen. Elke mens kan hiertoe besluiten dan wel dit weigeren te doen. Elke mens staat voor de keuze zich aan de bron van het leven gewonnen te geven dan wel zich hiervan af te wenden. Iedereen heeft de mogelijkheid God als Heer van zijn bestaan te herkennen en het goede te doen, of niet. In de praktijk echter doen alle mensen het verkeerde. Om het met Paulus te zeggen: ze doen zonde.⁶ Tegenover de schepper van het leven zijn alle mensen schuldig.

"De schepping is aan de vruchteloosheid onderworpen", maar zij hoopt "van de dienstbaarheid aan de vergankelijkheid bevrijd te worden. ... Want wij weten dat tot nu de ganse schepping in al haar delen zucht en in barensnood is." (Romeinen 8:20-22)

Wat is de aard van het kwaad? Het is het verkeerd gerichte streven van de mens. In plaats van naar zelfovergave aan de wil van God, zoekt de mens naar zelfverwerkelijking. Dat is in feite opstand tegen God, omdat die de schepper en gever van het leven is, en dus verlangen mag dat mensen niet zelf bepalen hoe hun leven eruit zal zien, maar de inrichting van hun leven door God laten bepalen. Zij zouden zich het juiste, ware en eeuwige leven door God moeten laten geven. Zonde is: de waan zélf het leven te kunnen bewerkstelligen, in plaats van het leven van God te ontvangen.

Het streven naar zelfverwerkelijking leidt volgens Paulus tot naijver, twistzucht, onbetrouwbaarheid, onoprechtheid, hoogmoed, heerszucht, trots op (vermeende) voordelen van eigen afkomst, bijvoorbeeld van het jood zijn, zoeken naar eigen autonomie, trots op eigen prestaties tegenover God, vertrouwen op eigen daden als middel tot behoud, en toegeven aan verleidingen en lusten. Streven naar zelfverwerkelijking leidt tot vertrouwen op zichzelf en op eigen inbreng voor eigen redding; het leidt tot roemen op eigen prestaties en wijsheid. In plaats van zich geheel te verlaten op God, wenden mensen zich door hun drang tot zelfverwerkelijking van God af.

Hoe komt het dat mensen zich in hun streven naar zelfverwerkelijking juist van God afwenden? Dat komt doordat er antropologisch gezien volgens Paulus in elke mens, in elke persoon, een laag is die buiten God om bestaat. Die laag leidt een natuurlijk, eenzijdig menselijk, van God afgewend bestaan. Dat is de puur menselijke, puur aardse kant van de mens, die Paulus aanduidt met de term 'vlees'. Daarnaast heeft de menselijke persoonlijkheid allerlei andere componenten: geest, ziel, lichaam, hart, enzovoort. Maar één kant van de mens is nu eenmaal het 'vlees', dat wil zeggen: de natuurlijke kant van de mens, die zich onttrekt aan de invloed van God.

Aan die laag van de persoon die Paulus het 'vlees' noemt, is de neiging eigen om de mens af te houden van zelfovergave aan Gods wil. Het vlees houdt de mens af van gehoorzaamheid aan God en dringt de mens ertoe zijn eigen weg te gaan en zelf zijn leven te kiezen. Zo kan, volgens Paulus, het vlees het leven van de mens bepalen; het kan de mens tot verkeerde keuzes brengen en tot de keuze voor het kwaad. Een mens kan volgens Paulus 'naar het vlees' gaan leven, dat wil zeggen: in zelfzucht en in vertrouwen op eigen kunnen.

Uiteindelijk voert zo'n leven de mens, als hij zich er niet van laat afbrengen, tot de dood. Niet slechts tot de biologische dood, maar tot de eeuwige dood bij het definitieve oordeel van God aan het einde van de tijd.

Kan de mens van de macht die het vlees over hem heeft, van de invloed van het vlees op hem bevrijd worden? Zijn voor de mens nog redding en eeuwig leven mogelijk? Ja, volgens Paulus is die mogelijkheid er. Hij dacht zich, net als vele christenen voor en naast hem, die mogelijkheid als volgt.

Enige tijd terug, rond het jaar 30 na Christus, was Jezus opgetreden. Hij predikte dat de oude wereld afliep en de nieuwe eeuw aanbrak waarin God de heerschappij over de wereld in handen zou nemen. Volgelingen van Jezus hebben hem beschouwd als de definitieve bode van God, ja als woordvoerder en representant van God op aarde. Deze volgelingen vonden dat Je-

zus de nieuwe wereld van Gods heerschappij inluide. Toen Jezus gedood was, waren zijn volgelingen ervan overtuigd dat God hem direct in ere hersteld had en wel door hem in een nieuw leven op te wekken en bij zich in de hemel op te nemen. Jezus was niet door God in de dood gelaten, maar door God gerehabiliteerd, zo vertrouwden zijn volgelingen. Maar die volgelingen voelden zich ook zo met Jezus verbonden, ook met de verrezen Jezus, dat zij meenden te delen in het eerherstel dat God aan Jezus verleend had. Zij meenden dat de rechtvaardiging die God aan Jezus na zijn dood geschonken had, ook hun verleend was. De volgelingen van Jezus voelden zich met hem gerechtvaardigd en door zijn dood en opstanding met God verzoend. De dood van Jezus, die hem ten onrechte was aangedaan, had God tot ontferming over hem en zijn aanhangers bewogen. Die dood had dus Jezus' volgelingen nader tot God gebracht. De gunst die God aan Jezus na zijn dood had verleend, was als het ware op hen overgestroomd (Rom. 5:15). Zij deelden voortaan in de rechtvaardiging van Jezus. Christenen achtten zich zo met Christus verbonden dat zij vertrouwden al in dit leven met Christus te zijn gestorven en opgestaan.

Maar door zich zo met Christus in zijn dood en opstanding te verbinden, achtten zij zich tevens van de macht van het 'vlees' bevrijd. Zij waren, geloofden zij, uit de macht van het vlees overgegaan in de macht van God die over Christus vaardig was geworden. Daarmee was voor hen de macht van de zonde overwonnen. Vol overgave vernieuwden ze hun levenswijze. Zij vormden nieuwe christelijke gemeenschappen, de eerste christelijke kerken. Daarin waren onderlinge sociale zorg en het delen van voedsel vanzelfsprekend.

Die vroege christenen zagen de overgang uit hun vorige bestaan naar de christelijke beweging als een stap uit de aflopende wereld in de nieuwe wereld van Gods koningschap. Ze voelden zich de nieuwe schepping. Weliswaar leefden ze ook nog in de oude, aflopende wereld, maar ze voelden zich toch deel van de aanbreekende nieuwe eeuw.

Nu kan duidelijk worden hoe in vroeg-christelijke kringen voor en rond Paulus over het kwaad werd gedacht. Voor degenen die tot de christelijke beweging waren toegetreten, was het kwaad overwonnen. Het was van zijn kracht ontdaan. De bekeerden waren naar hun besef met Christus overgegaan in de nieuwe wereld van God. Het kwaad is dan geen echt probleem meer. De bekeerde, die in het geloof met Christus is opgestaan, is aan het kwaad onttrokken. Anders gezegd: door de dood en opstanding van Christus is de macht van de zonde gebroken.

Tot slot: er is behalve het kwaad dat mensen doen, ook het kwaad dat hun overkomt. Hoe staat Paulus daartegenover? Hiervan vindt Paulus dat christenen, omdat ze met Christus in een nieuwe werkelijkheid zijn overgegaan, zich er niet door moeten laten ontmoedigen. Ze moeten de smaad van de wereld incasseren en verdragen, zonder er innerlijk door gebroken te worden. Herhaaldelijk maakt Paulus duidelijk dat christenen zich door de intimidatie en de gewelddadigheid van de wereld jegens hen niet uit het veld hoeven te laten slaan. Zij zijn immers al deel van de nieuwe, komende wereld. De kracht van God stelt hen in staat tegenslag, smaad en geweld te ondergaan zonder er de goede moed bij te verliezen.

“Van alle kanten worden we belaagd, maar we zitten niet in het nauw. We zijn in de problemen, maar niet wanhopig. We worden vervolgd, maar zijn niet aan ons zelf overgelaten. We dragen het sterven van Jezus te allen tijde in ons mee, opdat ook het leven van Jezus in ons manifest wordt. Want constant worden wij die leven, om Christus wil aan de dood uitgeleverd, opdat ook het leven van Jezus manifest wordt in ons sterfelijk bestaan.”

(2 Korinthiërs 4:8-12)

Samenvattend kan men zeggen dat Paulus, in tegenstelling tot Openbaring, wel een theorie heeft over de herkomst van het kwaad. Het is het ‘vles’ in de mens, het aan Gods invloed onttrokken element in de mens, dat de mens er steeds toe brengt het kwade te doen. De mens kan dit zondigen achter zich laten door in het geloof met Christus te sterven en op te staan en zo te gaan delen in het nieuwe leven dat daarmee aanvangt. Dit nieuwe leven, begin van het eeuwige leven, is gave van God. De gelovige zal het, in zelfovergave aan God, leven zoals God dat wil. Het kwade dat de gelovige nog overkomt, zal hij accepteren zonder eronder te bezwijken en zonder ontmoedigd te raken.

Conclusie

Wanneer we de visies op het kwaad in de vroegste christelijke traditie overzien, moeten we zeggen dat er een sterk relativerende kijk op bestond. Apocalyptische auteurs zien het kwaad als ingepast in Gods plan voor de wereld, ingetoomd, wel vreselijk, maar geheel onder controle. Er komt spoedig een eind aan en het zal worden afgelost door de vreugde van de nieuwe eeuw. Kortom: het kwaad is geen reden om alle hoop te verliezen. Theoretische interesse in de oorsprong van het kwaad was er enigermate bij Paulus: hij

wijt het kwaad aan de neiging tot zelfverwerkelijking van het ‘vlees’, de aan Gods invloed onttrokken kant in de mens. Voor apocalyptische auteurs echter was het kwaad eenvoudig een deel van de oude, verdwijnende, haast voorbijge wereld. Zij hebben geen behoefte aan thematisering van de vraag naar de oorsprong van het kwaad. Het boek Openbaring ontwijkt de vraag door aan het ergste kwaad in de wereld, de geloofsvervolgning die voortvloeit uit de keizercultus en de Romeinse overheersing, een mythologische interpretatie te geven: het kwaad wordt aangericht door de Duivel. Dat is geen conclusie van wijsgerige analyse. Het is een religieus gestemde manier om het probleem van de oorsprong van het kwaad te laten voor wat het is, en er intussen mee in het reine te komen. De houding van vroege christenen in het algemeen tegenover het kwaad was: het is overwonnen. Het is, hoe erg ook, geen ondraaglijke last, geen reden tot diepe verontrusting of wanhoop. De nieuwe eeuw breekt aan, de oude met al het kwaad verdwijnt. Gods getrouwen hebben nu al deel aan die nieuwe eeuw.

NOTEN

- 1 Freek de Jonge, ‘De ganse schepping’, aflevering 1 van de serie *De vergrijzing*, uitgezonden op 5 september 2004, VPRO, 22 10-23 10 uur
- 2 Voor de datering van Openbaring, zie mijn bijdrage ‘The Apocalypse of John and the Imperial Cult’, in H F J Horstmanshoff en anderen (red.), *Kykeon Studies in Honour of H S Versnel*, Leiden, 2002, pp 127-141
- 3 Onder ‘lezers’ versta ik verder ook hoorders Het boek Openbaring richtte zich tot christelijke gemeenten in Klein-Azië De leden daarvan namen van het boek kennis doordat het hun voorgelezen werd in een bijeenkomst van hun gemeente
- 4 Het gaat om Leviathan uit Jesaja 27 1, de slang uit Genesis 3 1, satan uit Job 1 6 en 2 1, en de gevallen engel uit de boeken 1 Henoch en Jubileen Volgens 1 Henoch 6-11 en 15 en Jubileen 5 is de grote tegenspeler van God een gevallen engel In dit concept is gebruikgemaakt van de passage in Genesis 6 1-4 over reuzen en zonen van God die door de dochters der mensen werden verleid Dit concept van de gevallen engel kent ook Lucas 10 18
- 5 Als authentieke brieven van Paulus gelden algemeen de eerste brief aan de Thessalonicenzen, de brief aan de Galaten, de twee brieven aan de Korinthiers en de brieven aan de Filippenzen, Filemon en de Romeinen
- 6 Paulus gebruikt de Griekse term *hamartia*, zonde, en het werkwoord *hamartanein*, zondigen De Griekse woorden hebben de betekenis ‘verkeerd handelen’ in de zin van ‘handelen dat het doel mist waarop het gericht had moeten zijn’